

Український інститут національної пам'яті
Південний міжрегіональний відділ

ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНІ ДІЯЧІ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Матеріали репрезентують біографічні довідки військово-історичних діячів Південної України, які були провідною суспільною силою в боротьбі за національне визволення. Їх діяльність торкалася всіх сфер життя українського народу: вони боронили українські землі, освоювали південні степи, підтримували українську культуру і православну церкву, брали участь в антифеодальних виступах, зробили головний внесок у визволення України з-під влади іноземних держав. Історія закарбувала славетні імена цих людей. Їх незламність духу та тяга до перемоги є гідними для наслідування сучасним поколінням.

Україна останні роки перебуває у стані війни, у зв'язку з цим збільшується інтерес до військових аспектів історії України, що тісно пов'язанні з процесами державо- та націотворення. Вивчення військово-історичних подій, особистостей сприяє кращому усвідомленню сучасних стратегій у подальшій розбудові української армії, подальшому зміцненню її не лише у захисті держави, але у перетворенні на основний елемент українського суспільства, взірця для молоді, фундамент для розвитку патріотичного виховання.

Саме не простий життєвий шлях військово-історичних діячів Південної України показує, що спільна історична пам'ять, культурна єдність, виживання нації під російським і турецьким пануванням і усвідомлення історичного минулого народу — є основними рушіями всіх процесів майбутнього. А їх розуміння — необхідний процес для подальшої сепарації єдиних історичних процесів України від держав і імперій, які до сих пір мають амбіції на південні українські землі.

Матеріали призначені історикам, студентам, краєзнавцям, вчителям гімназій і шкіл, всім, хто цікавиться історією Південної України, козацтва та історією міста Одеси.

Підготувала: головний спеціаліст Південного міжрегіонального відділу
Українського інституту національної пам'яті Уляна Громович

1. Іван Сірко (бл. 1618 - 1680) — український полководець, подільський шляхтич, козацький ватажок, кальницький полковник, легендарний кошовий отаман Запорозької Січі й усього Війська Запорозького Низового.

Іван Сірко народився на Вінничині, походив із родини дрібної православної української шляхти. Наприкінці 1620-х рр. йому разом із Б. Хмельницьким випало бути в морському поході запорозьких козаків проти турецької фортеці Трапезунд. У 1646 р. у складі запорозького війська разом з армією принца Конде брав участь у битві за Дюнкерк (Франція). Уперше ім'я Сірка в документах згадується під 1653 р. (битва під Жванцем; Національна революція 1648–1676). Восени 1662 р. Сірка вперше було обрано кошовим отаманом (переобирався 8 разів). Очолював боротьбу проти Кримського Каганату й Туреччини. Провів близько ста великих і малих походів козаків у Крим і ногайські улуси, зокрема під Перекоп, на татарські фортеці в пониззях Дніпра, на Очаків, Аккерман, Бендери, на буджацьких татар, Чорний і Кучманський шляхи (кінець 50-х – 60-ті рр. XVII ст.).

І.Сірко неодноразово бував неподалік від Хаджибея, зокрема, біля Куяльників. Наприклад, 23 жовтня 1665 року переяславський полковник Д.Єрмоленко писав до гетьмана, що “із Запорожжя отаман кошовий (І.Сірко) й Хитрой та Косагов, і все військо з табором та з піхотою і з спорядженням пішли в поля на Куяльники...”, щоб дати відсіч татарам за їх набіг на Україну. Загалом, саме на Куяльниках (чи то річках, що впадають у Хаджибеївські лимани, чи то на самих лиманах) кошовому І.Сіркові неодноразово щастило у сутичках з татарами.

Після Андрусівського перемир'я 1667 р. між Московією і Польщею, за яким Правобережжя України цар віддав Польщі, а над Запорозькою Січчю встановлювалося двовладдя цих двох держав, Іван Сірко займає антимосковську позицію. Водночас він продовжує активні воєнні дії проти татар. Восени 1667 р. на чолі 2-тисячного загону запорожців здійснив успішний похід до Кафи (нині м. Феодосія), звільнивши 2 тисячі невільників. Брав активну участь в антиросійському Повстанні лівобережному 1668 р., намагався поширити його й на Слобожанщину. У 1672 р. І.Сірко взяв в полон на Куяльниках мурзу білгородських татар Тананбета. Після проголошення останнього гетьманом об'єднаної України деякий час виконував обов'язки ніжинського полковника. У 1672 р. Івана Сірка заарештовано й заслано в Тобольськ. Влітку 1673 р. через зростання турецько-татарської загрози його було звільнено; повернувшись на Січ, організував відсіч турецько-татарській агресії, зокрема в 1677 і 1678 рр. (військові операції, які зупинили похід Оттоманської Порти на Чигирин).

1680 року спільно з донцями Сірко востаннє опустив свою переможну булаву в битві з ординцями. Повертаючись з походу, він дізнався про вбивство синів і дружини після чого занедужав і поїхав з Січі за 10 верст на свою пасіку в село Грушівка. Похований Іван Сірко біля Чортомлицької Січі (тепер село Капулівка, Нікопольського району Дніпропетровської області). 1967 року його перепоховали на іншому краю села, через те, що води Каховського водосховища наблизилися до могили.

2. Семен Пилипович Палій (Гурко) (бл. 1640 – після 24.01.1710) - державний та військовий діяч Українського гетьманату, полковник Фастівського полку (Білоцерківського полку), один з керівників повстання на Правобережжі проти Корони Польської.

Народився у Борзні (тепер Чернігівська область) в міщанській родині. Був козаком Ніжинського полку. Потім служив у війську гетьмана Петра Дорошенка. Мав неабиякий військовий досвід. Помітну політичну та військову діяльність розпочав після поразки гетьмана Юрія Хмельницького у його третьому гетьмануванні. Польська королівська влада всіляко підтримувала козацький рух у зв'язку з активізацією Османської імперії. Прославився обороною Австрії та Угорщини, незамінний учасник Священної Ліги, проводив боротьбу із турками в напрямку Молдавії, Валахії та Північного Причорномор'я. Бився він з мусульманами біля Очакова, Кізікермена, Тягині (Бендери), а також у 1694 році розбив велике татарське військо, що прямувало на Україну у славнозвісному бою на річці Кодимі.

У 1691 р. неподалік від Хаджибея Палій здійснив славний бойовий подвиг. Тоді татарська орда поверталась на відпочинок після війни з австрійцями. Як повідомляв фастівський полковник пізніше в своїй “реляції” від 11 квітня 1691 р. гетьману Івану Мазепі, він вирішив підстерегти ворога на Пересипу. З татарами було багато полонених. За словами Палія кримці їхали “з Маджар (тобто маляр) з війни от цісаря християнського з ясиром, тобто з цесарцями, волохами та мулт'янами”. Схопивши татарських язиків, Палій дізнався що у Крим повертається невелике військо сила татар з обозом. Тоді, напавши на них, козаки хороброго українського полковника “в середину їх вдаривши на самому Пересипу” розгромили, “багато на тому полі положили та живцем язиків взявши”, а інших татар „погнали шляхом до Очаківського перевозу”. Козаки в цьому бою забрали велику здобич. “А ще більше над здобиччю, – писав С.Палій, – ясиру – невільників християнських: цесарців, мулт'ян та волохів декілька десятків на волю відпустили”. Славний фастівський полковник помстився за пролиту татарами кров братів-християн, а кілька десятків з них врятував від неволі.

В 1702 р. починає повстання проти Польщі, яке триває зі змінним успіхом. Повстанці захопили багато подільських міст. Семен Палій оголосив Правобережжя «Вільною козацькою областю», і присягнув цареві Петру I, однак відмовився звільнити захоплені території після його наказу про підтримку короля Августа у зв'язку з Північною війною. Мазепа вступив на Правобережжя у 1704 році із 40-тисячною армією, і арештував Палія. Звільнений у 1708 році, пізніше допомагав промосковській частині старшини і брав участь у Полтавській битві 1709 року в лавах Скоропадського. Помер у 1710 році.

3. Петро Калнишевський (Калниш) (лип. 1691 р.– 12.11.1803р.) – державний, політичний і військовий діяч, останній кошовий отаман Запорозької Січі (1762 р, 1765–1775 рр.).

Народився в с. Пустовійтівка (нині село Роменського р-ну Сум. обл.). Згідно з документами архіву Нової Січі (1734–1775 рр.), Калнишевський походив із сел. ("мужичого") роду; за ін. відомостями з укр. шляхти Роменської сотні Лубенського полку. На Січі, куди, за

переказами, Калнишевський потрапив ще в дитячому віці, він пройшов шлях від джури до найвищих посад у Війську Запорозькому, 1760 р. – військ. суддя. 1762 р. його вперше обрано кошовим отаманом. У січ. 1765 р., всупереч волі імператриці Катерини II, Калнишевський знову став кошовим і переобирався на цю посаду протягом наступних 10 років (до ліквідації Січі 1775 р.).

Петро Калнишевський виконував дипломатичні місії і брав участь у переговорах з представниками Османської імперії і Кримського ханства, неодноразово їздив з депутаціями до Петербургу, обстоював військові та адміністративно-територіальні права Запорожжя. Коштом Калнишевського збудовано церкви: св. Трійці в с. Пустовійтівка, Покрови Пресвятої Богородиці в м. Ромни, Свято-Миколаївську в м. Сміла та ін.; придбано багато церковної літератури тощо.

Влітку 1770 р. українські козаки завдали відчутного удару туркам у Хаджибеї. 12-го червня 1770 р. козаки на чолі з П. Калнишевським вирушили в похід разом з частинами регулярної російської армії. Спочатку об'єднані війська пішли на Очаків, однак там великого успіху не мали. Військо пішло до Дністра, куди прибуло 8 липня 1770 року. Потім спустилося до Дністровського лиману. Тут воно відносно легко захопило містечко Аджидер (Овідіополь). З протилежного боку лиману прибув турецький флот й почав обстрілювати козаків. Проте цей напад було успішно відбито і ворожі кораблі забралися геть. Тоді запорожці та російські війська пішли східним напрямком і 13 липня 1770 р. підійшли до “фортеці Аджибейської”. Винищивши поселення навколо фортеці козаки сміливо пішли на штурм форштадта, де сховалося багато турків з міста. Особливо жорстокі сутички спалахнули за кам'яні споруди (мабуть будинки військової адміністрації та заможних городян). Як повідомляв козацький літописець, лише в одній “кам'яній хаті” козаки вбили 14 турків, а одного взяли в полон. Пізніше О. Прозоровський та П. Панін у своїх рапортах про бій під стінами Хаджибеївської фортеці особливо відзначали “виявлену тоді хоробрість запорозького війська”, котре вело бій за місто під перхресним вогнем ворога.

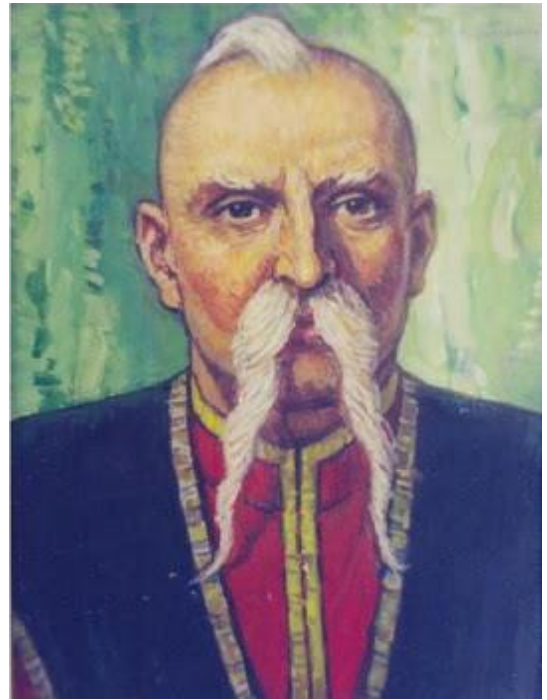
У наступному 1771 р., за словами А. Скальковського, 24-го червня, 15-го вересня та 9-го жовтня запорозький кошовий П. Калнишевський на чолі загону з 6 000 козаків з 12 гарматами “мав три запеклі та славетні справи з ворогом, здебільшого поблизу Очакова та Хаджибея.... Із числа полонених, тоді взятих, 50 відправлено на Січ, інших – на головну квартиру”.

В липні 1775 р., після зруйнування Нової Січі, за розпорядженням імператриці Катерини II Калнишевського було заарештовано і відправлено до в'язниці Соловецького монастиря “на смирение”. За указом імператора Олександра I від 2 квітня 1801 р. Його було звільнено, проте він за власним бажанням залишився в монастирі, де й помер на 112-му році життя. Точне місце поховання Калнишевського невідоме, проте залишилася могильна плита з епітафією, що знаходиться біля входу до монастирського цвинтаря.

4. Сидір Гнатович Білий (1735-20.06.1788) — запорозький старшина, кошовий отаман Чорноморського козацького війська, командувач Чорноморської козацької флотилії, перший дворянський голова Херсонського повіту (1785–1787).

Народився в козацькій родині. В молоді роки навчався у Києво-Могилянській академії після чого подався на Січ. Вступив до запорозького товариства юнаком, навчався в січовій школі старшин.

Через виняткові здібності його ще в молоді роки обрали на посаду військового осавула. В цьому чині Сидір Білий брав участь у багатьох морських і сухопутних походах на Дунай і в Крим. В цих походах зростав його авторитет і досвід як козацького командира і як моряка. Протягом 60-х років XVIII ст. він неодноразово виконував особисті

доручення кошового отамана Петра Калнишевського. Сидір Білий був добре відомий і в Санкт-Петербурзі. Вперше він побував там в складі козацького посольства на чолі з кошовим отаманом Петром Калнишевським у січні 1762 р. на коронації Катерини II. Імператриця приязно тоді зустріла козацьку делегацію і, як одного з небагатьох найдоблесніших своїх офіцерів, нагородила Сидора Білого золотою медаллю зі своїм портретом та дарувала йому дворянське звання.

Повернувшись на Січ після завершення російсько-турецької війни восени 1774 р., Сидір Білий вдруге у складі козацької депутації направляється до Петербурга. Цього разу він віз імператриці «чолобитну» кошового про захист запорозьких прав та про повернення відібраних у коша козацьких земель. Півроку оббивали пороги і покої височайших вельмож Сидір Білий разом з Антоном Головатим, та все марно. Доля Січі вже була вирішена 23 квітня 1775 р. на так званій Раді при височайшій Дворі, куди Білого і Головатого й близько не допустили.

Коли руйнували Січ, Сидора Білого там не було, він знаходився в Санкт-Петербурзі. Прибувши на Січ, бойовий осавул побачив на місці колишньої неприступної козацької фортеці лише руїни і розриті окопи. Тоді майор Сидір Білий зайнявся скотарством, побудував млин, будинок, словом зайнявся господарством та громадською діяльністю. З 1785 по 1787 рік Сидір Білий, з перервами, займав посаду дворянського голови Херсонського повіту.

Про цей період життя Сидора Білого історики пишуть по-різному. Одні за те, що не пішов з більшістю козаків на Задунайську Січ, звинувачують його мало не в зраді, інші — що із-за золотого «патретика» цариці і чина майора запродався імператриці. 1783 р. Г.Потьомкін доручив йому зібрати козаків-добровольців і сформувані з них тисячний полк. 1787 р. Білий був серед козацьких старшин, які передали звернення до імп. Катерини II (під час її перебування у м. Кременчук), в якому йшлося про створення нового козацького війська, а також пропонувалися послуги в майбутній війні з Османською імперією. У січні 1788 р. С. Білого обрано кошовим отаманом новоствореного Війська вірних козаків. 27 лютого 1788 р. отримав передані йому царським урядом запорозькі прапори, перначі та булаву. У бою з турецькою флотилією під Очаковом 11 черв. 1788 р. його було смертельно поранено, і 17 черв. він помер. Похований в Кінбурзькій Олександрівській церкві.

5. Захар Олексійович Чепіга (1726-14.01.1797)

— останній кошовий отаман Чорноморського козацького війська, генерал-майор (1794).

Народився у селищі Бортки на Чернігівщині. Чепіга — козацьке прізвище, в той час як справжнє прізвище невідоме. Прибув до Січі, ймовірно, на початку 1740-х років і на момент її знищення обіймав посаду полковника Протовчанської паланки. Після зруйнування Січі (1775) Захар Чепіга перебував у ранзі капітана у відставці і займався господарськими справами.

Учасник російсько-турецької війни 1768-1774 рр. У 1787 р. сформував і очолив кінні загоны Війська вірних козаків під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. Після загибелі С.Г.Білого у 1788 р. обраний козацькою радою і затверджений Г.Потьомкіним кошовим отаманом. У 1788 р. на прохання князя Потьомкіна вирушив з загоном під Хаджибей, і наступного дня Кіш доповів командуванню, що козаки „привели з міста Хаджибея двох турків”. Видатний дослідник історії Чорноморського і Кубанського козацтва П. Короленко писав: „як він умудрився взяти їх бог відає. Взяти двох 39 чоловік в полон під час бою, на рівнині, справа не складна, але захопити їх під фортечними мурами, вночі – подвиг чималий”. Захарій Чепіга та козаки його загону привели з Хаджибея не просто якихось “язиків”, а „язиків” дуже важливих. То були “Ібрагім Касаб та Ахмет Пашатін Джерек байрак тар” (себто командир, загону або прапорносець). Регулярні розвідки українськими козаками ситуації в Хаджибеї та навколо нього продовжувались принаймні до кінця серпня 1788 р.

Бажаючи відрізати від Очакова постачання продовольства з Хаджибея, Г.Потьомкін наказав кошовому отаману надіслати в цю фортецю 100 чоловік козаків з каштаном Булатовим, щоб підпалити турецькі продовольчі склади. Виконати цей наказ було практично неможливо. Тоді Захар Олексійович вирішив сам особисто виконати наказ князя Потьомкіна “не дарма ж він вважався характерником. Хоча злість тут була ні до чого; залишались відвага та військово мистецтво. 29-го жовтня 1788 р. Чепіга взяв з собою кілька чоловік відважних козаків та пройшовши вночі до Хаджибея підпалив там береговий цейхгауз”. Це вже насправді була визначна перемога козаків під мурами Хаджибея. Тож загін Захарія Олексійовича Чепіги непогано попрацював під Хаджибеєм у листопаді 1788 року. До речі, ці дії хороброго отамана напевно прискорили і падіння Очакова, який російські війська та чорноморські козаки взяли штурмом 6-го грудня 1788 р..

4-го вересня 1789 р. Й. де Рібас наказував 3. Чепізі “відрядити невелику, але добірну кількість з перевірених старшин та козаків для відкриття ворожих дій у Хаджибеї”. У той час інші козаки готувались виступити у похід для взяття фортеці.

Першими у похід вирушили чорноморці. Українським козакам вже не вперше було виконувати роль авангарду під час пересування через південні степи російських військ. Шість полків чорноморського козацтва (три полки піхоти та три полки кінноти, по 500 бійців кожен, а загалом 3 тисячі козаків) під командуванням самого отамана Захарія Чепіги склали переважну більшість військ відділу Й. де Рібаса. Коли турки відчувши свою поразку почали втікати з фортеці до порту по них вдарив зі своїми кінними козацькими полками Захарій Чепіга, довершивши загальну перемогу над ворогом у Хаджибеї.

1792-1793 рр. очолив переселення Чорноморського козацького війська на Кубань. Визначив місце для будівництва Єкатеринодара (нині м. Краснодар), організував вартову службу козаків на Чорноморській кордонній лінії. Один з авторів "Порядка общей пользы". 1794—95 очолив похід двох кінних чорномор. полків у Польщу. За участь у штурмі варшавського передмістя Праги Чепігу було нагороджено орденом Святого Володимира 2-го ступеня. На Кубані Чепіга продовжував займатися влаштуванням війська на нових територіях. Втім, виснажений походом і важкою хворобою, 14 січня 1797 р. Чепіга помер на 71-му році життя і був похований на тому місці, де згодом був зведений Катеринодарський собор.

6. Антон (Антін) Андрійович Головатий (1744–19.02.1797) – козацький кошовий отаман, полковник Самарської паланки, бригадир РІА, командувач Чорноморської козацької флотилії.

Народився в містечку Нові Санжари, на Полтавщині. Походив з родини заможної козацької старшини, що дозволило йому навчатися в Київській духовній академії. У неповних 13 років був записаний до Кушівського куреня Підпільненської Січі, де з 1757 р. навчався в січовій старшинській школі. В неповні 20 років був обраний на курінного отамана, а в двадцять – на військового писаря коша з рангом полкового старшини.

У складі запорозької делегації був присутній на коронації імператриці Катерини II. Один з авторів проекту реформування Війська Запорозького (низового) за зразком Всевеликого Війська Донського. Після ліквідації Січі (1775) царський уряд надав Головатому звання капітана російської армії. Був полковником Бузького козацького війська. Брав участь у формуванні т. зв. Війська вірних козаків, що 1788 р. було перейменовано на Чорноморське козацьке військо. У ранзі військового судді брав участь у російсько-турецькій війні 1787–1791 рр. Під час штурму Хаджибея чорноморські козаки А. Головатого постачали штурмуючим усе необхідне. Не дивно, що відразу після штурму І. Гудович звернувся саме до А. Головатого з проханням негайно доставити з Очакова у Хаджибеї провіант. Водночас козаки А. Головатого перевезли до Очакова 82 турків взятих в полон у Хаджибеї. На початку жовтня 1789 року за наказом І. І. Потьомкіна чорноморці переправили з Хаджибеївської затоки до Дністровського лиману один трофейний турецький лансон (транспортний корабель), який було захоплено ними під час штурму міста.

Козацька флотилія під його командуванням захопила важливий стратегічний пункт турків – о-в Березань, брала активну участь у здобутті фортець Тулча, Ісакча (нині міста в Румунії), Кілія та Ізмаїл. Не раз виїжджав на чолі козацьких посольств до Санкт-Петербурга. У 1792 р. отримав грамоту від царського уряду з дозволом переведення Чорноморського козацького війська на Кубань, з 1796 р. – кошовий отаман цього війська. Під час Перського походу (1796–97) командував козацькими полками, що були в авангарді російської армії. У січ. 1797 р. під час військової операції проти турків та персів захворів малярією і невдовзі помер на 53-ому році життя 28 січня 1797 року.

7. Гудович Іван Васильович (1741 –1820 рр.) - граф (1797), генерал-фельдмаршал (1807), походив зі старовинного українського козацького роду.

Освіту Іван Гудович отримав досить непогану. Він разом із своїм братом Андрієм навчався в університетах Кенігсберга, Гале та Лейпцигу. Потім (з 1759 р.) перебував на військовій службі. Слава полководця прийшла до Івана Васильовича під час російсько-турецької війни 1768–1774 років. Він в чині полковника з успіхом воював під час штурму Хотина 1769 року. А 1770 року, керуючи окремим загоном російської армії, І. Гудович розбив турків під Бухарестом, оволодів цим містом і звільнив все Волоське князівство. За цей подвиг Іван Васильович отримав звання генерал-майора. У 1771-1774 роках він керував корпусом в боях за фортеці Журжу, Турн (1771 р.), Руцук (1774 р.). По завершенню війни І. Гудович командував військами у Херсоні (там він “приборкав чуму”), а з 1785 до 1789 рік перебував на посаді генерал-губернатора Тамбовського та Рязанського.

Влітку генерал-лейтенант І. Гудович знов вирушив на війну з турками. Його було призначено керівником російського корпусу в Очакові. Першим важливим бойовим завданням Гудовича в цій війні став наказ Григорія Потьомкіна-Таврійського оволодіти Хаджибеєм.

І. Гудович особисто відвідав авангард Й. де Рібаса перед боєм і зробив необхідні розпорядження. Дощ та погане знання шляхів до Хаджибея в темряві ночі завадили його корпусу встигнути до початку штурму (справа ще й в тому що Й. де Рібас передчасно розпочав атаку), однак відправлена Іваном Васильовичем на берег Хаджибеївської затоки батарея з 10 гармат під керівництвом капітана Меркеля відіграла під час штурму одну з вирішальних ролей. Адже головною силою турків у Хаджибеї був флот.

Надалі в житті воєначальника було ще досить багато і більш важливих перемог. Вже 1790 р. він отримав чин генерала від інфантерії за взяття Кілії. Напередодні Іван Васильович прийняв командування всім російським корпусом під Кілією та активними військовими діями примусив це місто підняти білий прапор.

У 1798-1799 роках Гудович був Київським генерал-губернатором, а з 1806 року він знов став командуючим на Кавказькій лінії, а також цивільним начальником Кавказу та Грузії. У 1810-1812 рр. був членом Державної ради, сенатором, а також Московським головнокомандувачем та управляючим по громадянській частині (8(20).08.1809-12(24).05.1812). За місяць до вторгнення французів, в лютому 1812 р. Іван Васильович був звільнений у відставку.

Останні роки свого життя старий граф провів у своєму подільському маєтку в Чечельнику розважаючись музикою та полюванням. За свою службу отримав у власність величезні земельні володіння з містечками та селами (Іванківці, Чечельник, Олешин та інші), в яких проживало близько 13 000 душ селян. Помер 22 січня 1820 р. у в Ольгополі Подільської губернії. Заповів поховати себе в Софійському соборі в Києві, однак був похований в Успенському соборі Києво-Печерської лаври. Могила було втрачено після підриву Успенського собору в 1941 р.

8. Всеволод Юхимович Змієнко (29.11.1884–30.10.1938) – військовий діяч, ген.-хорунжий Армії Української Народної Республіки (1921).

Народився в м. Одеса. Закінчив Одеське піхотне юнкерське училище (1904), Імператорську військову академію. В роки Першої світової війни – підполковник, старший ад'ютант штабу артилерійського корпусу. Брав участь в українізації військових частин Південно-Західного фронту.

В українській армії з осені 1917 р., начальник штабу Одеської гайдамацької дивізії, помічник Одеського губернського коменданта у військових справах, голова демобілізаційної комісії Української Народної Республіки на Херсонщині, Катеринославщині та в Таврії. За доби Української Держави – в. о. начальника штабу 3-го Херсонського корпусу. Перейшов на бік Директорії УНР, начальник штабу Пд.-Сх. групи ген.-хорунжого О.Грекова, штабу 1-ї дивізії корпусу Січових стрільців, штабу 6-ї Січової стрілец. д-зії, полковник. Від грудня 1920 р. перебував у таборі інтернованих українських вояків у Щипйорно (Польща). Співзасновник і голова Українського військово-історичного товариства, член редколегії військово-історичного журналу "Табір", очолював Громадський український суд. З 1921 року — генерал-хорунжий.

З березня 1927 р. — начальник 2-го розвідувального відділу Генерального штабу Військового міністерства УНР в екзилі. Після розформування табору мешкав у Варшаві, де й помер.

9. Никифір Олександрович Григор'єв (09.02.1884–27.07.1919) - військовий діяч, полковник Армії Української Народної Республіки.

Народився в с. Верблюжка Херсонської губ. (нині село Новгородківського р-ну Кіровоград. обл.). Служив у державних установах. З початком Першої світової війни мобілізований до армії, перебував на фронті, мав звання штабс-капітана. Відзначений Георгіївським хрестом.

З 1917 р. займався українізацією військових частин рос. армії. За Української Держави був командиром Белгородського кінного полку (м. Проскурів, нині м. Хмельницький), брав участь у підготовці протигетьманського повстання 1918 р. на півдні України. У листопаді 1918 р. об'єднав селянські повстанські загони (20 тис. осіб), з яких утворив Київську дивізію Армії УНР (4 піх., 1 кінний полк).

У січні 1919 р. дивізія виступила проти Директорії УНР. 2 лютого перейшов на бік радянської влади. 18 лютого призначений командиром бригади 1-ї Задніпровської стрілецької дивізії, потім – командиром 6-ї д-зії Червоної армії. Воював на півдні України проти військ Антанти, 10 березня захопив Херсон, 15 берез. 1919 р. – Одесу.

Протестуючи проти політики радянської влади щодо українського селянства, 8 травня 1919 р. видав універсал "До українського народу" і 9 травня почав антибільшовицьке

повстання (Григор'єва повстання 1919 р.). Після поразки змушений був відступити на Херсонщину і з'єднатися з повстанською армією Н.Махна, за домовленістю з яким мав стати командиром об'єднаної армії, а Н.Махно – головою Реввійськради.

Убитий за наказом Н.Махна в с. Сентове Херсонської губернії (нині с. Родниківка Олександрівського р-ну Кіровоград. обл.).

10. Семен Федорович Заболотний (1894–1922) — український військовий діяч часів російсько-української війни 1918–1922 рр., організатор антибільшовицького повстанського руху на Одещині, командир полку Чорних гайдамаків, начальник 5-го повстанського району Повстанської армії УНР, ватажок «Чорноморського повстанського козацького війська».

Народився у місті Ананьїв Херсонської губернії, нині Одеської області. За іншими даними — в селі Тридуби Балтського повіту (нині Кривоозерського району Миколаївської області) у родині волосного писаря. Служив ефрейтором у кінній гвардії російської армії, брав участь у Першій світовій війні, де відзначився хоробрістю.

Лютнева революція 1917 р. висунула С. Заболотного в число найбільш знаних людей Балтського повіту — земляки поважали його за те, що він був серед ініціаторів справедливого розподілу між селянами колишніх поміщицьких земель. Принципове відстоювання прав селянства додавали йому авторитету і підтримку населення. У другій половині 1919 р. С. Заболотний формує збройне угруповання повстанців і очолює боротьбу проти білих і червоних. Від 1919 р. Семен Заболотний відомий як командир полку Чорних гайдамаків, ватажок Балтсько-Ольгопільського повстанського загону, полковник, організатор і командир Наддніпрянської бригади четвертої повстанської дивізії війська УНР.

У січні 1920 р. він власними наявними силами очистив від білогвардійців-денікінців Балтський повіт і виступає керівником і координатором більшості українських повстанських загонів в Одеській і частині Подільської губернії.

Після встановлення на Одещині влади більшовиків, у 1920 р. почалися примусові реквізиції і продрозверстка, жорстокі грабунки, контрибуції і розстріли заручників з числа тих, хто не хотів віддавати хліб. Це викликало спротив українського селянства. Козаки-повстанці відбивали конфісковане у селян збіжжя і худобу, повертали їх власникам, знищували продподаткову документацію, нападали на продзагони і військові об'єкти, ліквідовували радянський апарат, здійснювали терор щодо представників радянської влади і чекістів. Повернення повстанцями зерна та інших конфіскованих продуктів зміцнювало авторитет і підтримку повстанського руху серед місцевого населення.

Багато сил та засобів було витрачено органами ЧК на те, щоб позбутися Семена Заболотного і тим самим обезголовити супротив. Численні агенти в 1922 р. вистежили отамана. Виходу у Заболотного не залишалося і він здався. Невдовзі він був страчений.

11. Іван Митрофанович Луценко (23.02.1863-1919) — лікар, громадський, політичний і військовий діяч України, політик, історіософ історії України, історик козацької доби, один із засновників Української “Просвіти” в Одесі.

Народився на Полтавщині в селі Кейбалівка Пирятинського повіту. У 1882–1886 рр. отримував вищу освіту на природничому факультеті Петербурзького університету, а в 1887–1891 рр. — в імператорській Військово-медичній академії.

Після захисту в петербурзькій Військово-медичній академії докторської дисертації, яка 1893 року вийшла окремою книжкою, перебрався до Одеси, займався приватною лікарською справою. Невдовзі став членом Товариства одеських лікарів і Одеського товариства послідовників гомеопатії. Переписувався з відомими лікарями-гомеопатами Європи. Переклав також праці "Гомеопатическая фармакология" та "Лечение глазных болезней доктора Мосса". Оприлюднив кілька власних робіт, зокрема, "Почему у нас так мало врачей-гомеопатов" (1896), "К характеристике наших противников" (1897). Після відкриття у 1897 р. Одеським товариством послідовників гомеопатії гомеопатичної лікарні безоплатно вів там прийоми хворих. Після розколу товариства увійшов до складу новоствореного у 1898 р. в Одесі Ганеманівського товариства. Очолив його медичне відділення, був гол. лікарем Одеської гомеопатичної лікарні. Читав лекції з гомеопатії в Одеській духовній семінарії.

Від 1903 р. став гол. редактором щомісячника "Вестник гомеопатической медицины". У 1905 р., під час революційних подій у Російській імперії, увійшов від Української демократичної партії до Одеської ради робітничих депутатів. Невдовзі, після розпуску ради робітничих депутатів, став членом Одеського товариства "Просвіта". Заснував україномовну газету "Народна справа". У його помешканні поліція вчинила обшук. За ним самим було встановлено таємний нагляд. На деякий час Луценко відійшов від громадської діяльності.

Під час Першої світової війни служив полковником мед. служби рос. армії. Після Лютневої революції 1917 р. та створення Української партії соціалістів-самостійників був обраний товаришем (заст.) голови партії. Тоді ж в Одесі став одним із засновників Військової ради (26 квітня вона заснувала в Одесі Укр. військ. кіш). Для поширення козацьких настроїв на сторінках газети «Рідний курінь» Іван Луценко помістив статтю “Про вільне козацтво”.

Увійшов до складу Української Центральної Ради. На Першому Всеукраїнському військовому з'їзді 1917 р. був обраний (як представник від фронту) членом Українського генерального військового комітету. У жовтні 1917 р. на Всеукраїнському з'їзді Вільного козацтва обраний ген. хорунжим. Під час гетьманського повстання 1918 р. був головою цивільного управління Таврійської області, за Директорії Української Народної Республіки — командиром військового загону.

Загинув Іван Митрофанович Луценко улітку 1919 р. в одному з боїв командуючи дивізією Армії УНР біля Кузьминського озера на Волині. За іншими даними, потрапив у більшовицький полон і був розстріляний в Миколаєві.

12. Іван Львович Липа (псевдоніми і криптоніми – Іван Степовик, Петро Шелест, Петро Марієнко, Літописець, М. Л., М. М. та ін.; 24.02.1865–13.11.1923) – громадський і політичний діяч, лікар, письменник. Співзасновник таємного товариства «Братство тарасівців». Український комісар Одеси (1917), член ЦК Української партії соціалістів-самостійників, міністр віросповідань УНР (1919).

Народився в м. Керч. Там закінчив церковнопарафіяльну школу, а потім – гімназію. 1888 р. вступив на медичний ф-т Харківського університету. Мешкаючи в Харкові, увійшов до складу студентської громади. Улітку 1891 р., під час роботи в комісії з перепису нерухомого майна в Полтавській губернії, разом зі своїми товаришами-однодумцями М.Байздrenком,

М.Базькевичем і В.Боровиком створив таємне товариство – "Братерство тарасівців". Написав статут товариства "Братерство тарасівців" і студентська громада тісно співпрацювали. 1 травня 1893 р. харківська студентська громада була розгромлена поліцією. Липа був заарештований і ув'язнений. Утримувався за ґратами майже 13 місяців, потім, згідно з суддівським присудом, 3 роки був позбавлений права жити в центральних губерніях. Мешкав під наглядом поліції спочатку в Керчі, потім – у Казані (нині столиця Татарстану, РФ), у 1897 р. закінчив там університет, отримав диплом лікаря. Перебував на держслужбі в закладах земської медицини на Херсонщині й Одещині, у Полтаві. Після заснування Загальної української безпартійної організації став одним з найактивніших її членів.

У 1902 р. переїхав на постійне проживання до Одеси. У с.Великий Дальник (нині село Біляївського р-ну Одес. обл.) розпочав будівництво лікарні для незаможних. Часто мандрував Україною. Видавав в Одесі альманах "Багаття", редагував тижневик "Українське слово", співпрацював з багатьма часописами, зокрема з "Новою громадою", "Громадською думкою", "Українською хатою". Друкував власні поезії, оповідання, повісті, філософсько-літературні нариси, казки, спогади про студентські роки тощо. Його дім в Одесі став осередком культурницького руху Південної України. Після Лютневої революції 1917 р. був обраний від Одеси делегатом до Української Центральної Ради. Цього ж року заснував видавництво "Народний стяг", яке було на той час єдиним українським видавництвом в Одесі. Став комісаром уряду Одеси. За гетьманату П.Скоропадського займав посаду лікарського інспектора Одеси. Від 1919 р. належав до Української партії соціалістів-самостійників. Після призначення завідувачем управління культури і віровизнання міністерства народної освіти в уряді Української Народної Республіки, який очолив В.Чехівський, виїхав до Києва. Під час перебування уряду УНР в Кам'янці-Подільському займав посаду лікаря військ. мін-ва УНР. 1922 р. оселився поблизу Львова в с. Винники. Отримав ліцензію на приватну лікарську практику, займався літ. творчістю (написав, зокрема, дві новели – "Кара" та "Утома").

В листопаді 1923 р. стан здоров'я Івана Липи різко погіршився (з травня 1919 р. хворів на рак шлунка). Похований 15 листопада у Винниках.

13. Юрій Іванович Липа (псевдоніми і криптоніми - В. Воїн, Гео, Липенко, Чорноморець, ЮРЛ та ін.) (05.05.1900 — 20.08.1944) - громадський діяч, письменник, поет, публіцист, лікар, автор української геополітичної концепції, один з визначних ідеологів українського націоналізму, один із засновників «Одеської Січі».

Народився у м.Одесі. Початкову освіту здобув у гімназії № 4 м. Одеси. Тут же вступив до Новоросійського університету. У 1917 р. Ю.Липа пише свої перші брошури: «Союз визволення України», «Носить свої відзнаки», «Гетьман Іван Мазепа», які побачили світ у заснованому батьком видавництві «Народний стяг». Тоді ж, з огляду на загрозу більшовицького перевороту в м. Одесі, вступає до лав організованої полковником І.Луценком та підполковником В.Змієнком Гайдамацької дивізії, у перший курінь. Пізніше вступив до куреня Морської піхоти Збройних сил УНР, бере участь у січневих боях з більшовиками на вулицях Одеси.

У 1920-22 рр. Ю.Липа перебував у таборі для інтернованих військових Армії УНР та УГА у Тарнові. 1922 р. вступив на медичний факультет Познанського університету (Польща). Друкувався в часописі «Літературно-науковий вісник». 1929 р. Юрій Липа закінчив Вищу школу політичних наук при Варшавському університеті. Тоді ж створив літературну групу «Танк», до якої входили, серед інших, Є. Маланюк, Н. Лівіцька-Холодна. О. Теліга.

1933 р. Липа ініціює створення літературної групи «Варяг» та журналу «Ми» (існували до 1939 р.). У Варшаві в 1934 р. вийшов друком роман Ю.Липи «Козаки в Московії». Юрій Липа безмежно вірив у велике майбуття України, її духовну міць. Не сприймав «хуторянства», «шароварництва» як виявів провінційності. Був заледве не першим з-поміж українських теоретиків-ідеологів, хто сповідував європейський шлях розвитку України.

У вкрай несприятливий час воєнного лихоліття Юрій Липа разом із Левом Биковським та Іваном Шовгенівим 1940 року утворюють у Варшаві Український Чорноморський інститут — науково-дослідну установу вивчення політичних і економічних проблем, що постануть перед Україною після здобуття незалежності. Протягом 1940-1942 рр. ними було видано 40 актуальних праць. Мрією вчених було після відновлення Української держави перенести Український Чорноморський інститут до Одеси, щоб він став потужним центром наукових досліджень у багатьох галузях. З цією метою Юрій Липа 1942 р. приїздив до Одеси, навіть зумів організувати видання декількох наукових збірок. Проте війна не дала змоги довершити задумане.

Після переїзду влітку 1943 р. до Яворова (тепер Львівська область) став одним з активних учасників українського руху Опору. Працюючи як лікар, Липа організував підпільні курси по підготовці медичних кадрів для Української Повстанської Армії, готував тексти листівок та відозв до населення і німецьких солдат.

З липня 1944 р. - інструктор першої Старшинської школи УПА в Карпатах. Помітили його і радянці, з лабет яких вирватись мислителю не поталанило. 19.08.1944 р. захоплений підрозділом НКВС в селі Іваники, Яворівського району, а на світанку 20 серпня 1944 р. Ю.Липу було по-звір'ячому замордовано в с. Шутова Яворівського району, що на Львівщині. Похований в с. Бунів, Яворівського району.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бачинська О.А. Запорозькі залоги Нижнього Придунав'я у російсько-турецькій війні 1806-1812 рр. (за біографіями задунайських козаків) // Чорноморська минувшина. Записки відділу історії козацтва на півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України: Зб. наук. пр. Вип. 1. Одеса, 2006. С.39-48
2. Бачинська О.А., Чухліб Т.В. Історія козацтва після зруйнування Запорозької Січі. 1775-1905 рр. К: Арій, 2016. 464 с.
3. Боган С. Чорноморське повстанське козацьке військо у боротьбі за Українську державність у 1920—1922 рр. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. К., 2001. Т. 6. С. 355-362.
4. Бойко О. Д. Григор'єв Никифор Олександрович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наук. думка, 2004. Т. 2 : Г-Д. С. 198.
5. Вінцовський Т. Музичко О. Іван Митрофанович Луценко (1863-1919) : український націстворець / Тарас Вінцовський, Олександр Музичко. К. : Гамазин, 2013. 352 с.
6. Гончарук Т., Гуцалюк С. Українське козацтво і Хаджибей (Одеса) середина XVI-1794 рік. / Т. Гончарук, С. Гуцалюк ; Управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної держ. адміністрації, Українське чорноморське козацтво, Одеське товариство "Південна громада" ім. Т.Г.Шевченка. Одеса, 1998. 66 с.
7. Зленко Г. Д. Лицарі досвітніх вогнів. 33 портрети діячів одеської «Просвіти» 1905-1909 років. Одеса, 2005. 252 с.
8. Одеса козацька : наукові нариси / О. А. Бачинська, Т. Г. Гончарук, С. Б. Гуцалюк [та ін.]; Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. Історичний факультет. Кафедра історії України, Відділ історії козацтва на Півдні України НДІ козацтва при Ін-ті історії України НАН України. Одеса : Фенікс, 2008. 239 с.
9. Петренко Є.Д. Гудович Іван Васильович // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2004. Т. 2 : Г-Д. С. 245.
10. Сапожников І.В. Запорожці в Очаківській області та Україні Ханській під час “Кримської протекції”(1711 – 1734 роки) // Південна Україна XVIII “XIX ст. Записки науково-дослідної лабораторії ЗДУ. Запоріжжя, 2003. Вип. 7. С. 240-244.
11. Стамбол І., Кучеренко С. Іван і Юрій Липи [Тарасівець і Чорноморець]. / І. Стамбол, С. Кучеренко Харків: Фоліо, 2016. 123 с.
12. Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр.: Монографія / Вінцовський Т. С., Музичко О. Є., Хмарський В. М. та ін. Одеса : ТЕС, 2011. 586 с.